

**MAMLAKATSHUNOSLIK TERMINLARINI O'RGANISHNING NAZARIY-
LINGVISTIK ASOSLARI: KONSEPT TIZIMI, DEFINITSIYA VA DISKURS
MEZONLARI (INGLIZ–O'ZBEK YO'NALISHIDA)**

Mahmudova Lobar Fazliddin qizi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Xorijiy til va adabiyoti magistranti

Ilmiy rahbar: f.f.f.d.(PhD) Shukurova Bahor Boltayevna

Annotatsiya. Ushbu maqolada mamlakatshunoslik terminlarini (davlat tuzilmasi, tarixiy-siyosiy institutlar, ma'muriy birliklar, ta'lim, ijtimoiy amaliyotlar va madaniy realiyalar bilan bog'liq atamalar) tadqiq etish uchun zarur bo'lgan nazariy-lingvistik tayanchlar izchil bayon qilinadi. Yondashuvning markazida "termin"ni so'z darajasida emas, konsept va uning ta'riflangan mazmuni darajasida tekshirish tamoyili turadi: obyekt → konsept → ta'rif → belgilovchi nom zanjiri terminologik ishning yadro mexanizmi sifatida ISO 704'da ko'rsatiladi. Terminologik metatil (termin, konsept, ta'rif, belgilovchi nom va h.k.)ni bir xilda ishlatish ehtiyoji ISO 1087:2019'da standartlashtirilgani esa mamlakatshunoslik kabi madaniy bog'langan sohada ilmiy aniqlikni oshiradi. Mahalliy qiyosiy ishlar mamlakatshunoslik birliklari tarix, siyosiy tuzum va ijtimoiy muhitga kuchli ulanib, ekvivalentlik ko'pincha "to'liq–qisman–nol" darajada tarqalishini ko'rsatadi. Didaktik nuqtayi nazardan esa mamlakatshunoslik terminlari interkultural kommunikativ kompetensiyani shakllantiruvchi resurs sifatida ko'riladi: madaniy mazmuni nutqiy vaziyatda to'g'ri anglash va qo'llash Kramsch hamda Byram yondashuvlarida til ta'limining markaziy sharti sifatida talqin qilinadi. Natijada maqolada mamlakatshunoslik terminlarini o'rganish uchun 6 ta nazariy tayanch (terminologik konseptualizatsiya, definitsiya qurilishi, nominatsiya va variantlilik, ekvivalentlik va realia, diskurs-pragmatik tekshiruv, didaktik integratsiya) bir modelda jamlanadi.

Kalit so'zlar: mamlakatshunoslik, termin tizimi, konsept, definitsiya, nominatsiya, ekvivalentlik, realia, diskurs, lingvomadaniyat, interkultural kompetensiya, ingliz tili, o'zbek tili.

Kirish. Mamlakatshunoslik terminlari bilan ishlash odatda "madaniyatga oid so'zlar"ni yig'ishdan boshlanadi, lekin ilmiy tahlil shu bosqichda to'xtab qolsa, natija ko'pi bilan tematik ro'yxat bo'lib qoladi. Muammo shundaki, mamlakatshunoslik atamalari ko'pincha uch xil tabiatni bir vaqtda olib yuradi: birinchisi, institutsional mazmun (davlat organi, huquqiy kategoriya, ma'muriy birlik); ikkinchisi, tarixiy iz (muayyan davr va voqea bilan bog'liq nomlar); uchinchisi, madaniy ssenariy (marosim, an'ana, kundalik amaliyot). Shuning uchun "ekvivalent topish" masalasi ham faqat leksik moslik bilan hal bo'lmaydi: atamaning ishlatilish

joyi, registri, ijtimoiy roli va ta'riflangan konsepti mos kelmasa, so'zlar o'xshash ko'rinsa ham ma'no chalg'iydi. O'zbek–ingliz qiyosiy tadqiqotlar aynan shu jihatni ko'rsatib, mamlakatshunoslik terminlari milliy madaniyat va ijtimoiy muhit bilan kuchli bog'liqligini ta'kidlaydi.

Nazariy-lingvistik asos deganda shu yerda ikki narsani ajratish kerak. Birinchi qatlam — terminologik tartib: konseptlar qanday quriladi, ta'rif qanday yoziladi, sinonim va variantlar qanday boshqariladi. Bu qatlamda ISO 704 terminologik ishni obyekt–konsept–ta'rif–belgilovchi nom aloqalari orqali tushuntirib, termin yaratish va ta'rif tuzishning umumiy qoidalarini beradi. Ikkinchi qatlam — lingvistik talqin: atama diskursda qanday ishlaydi, pragmatik vazifasi nima, madaniy “freym”ni qanday faollashtiradi, ta'lim jarayonida qanday kompetensiyaga xizmat qiladi. Bu yerda til-madaniyat bog'liqligini kommunikativ maqsadlar bilan birlashtiradigan yondashuvlar, xususan Kramschning “madaniy kontekst — til o'rgatishning o'zi” degan yo'nalishi, hamda Byramning interkultural kompetensiya modeli muhim tayanch bo'ladi.

Maqolaning maqsadi mamlakatshunoslik terminlarini tadqiq etishning nazariy-lingvistik poydevorini bitta ishlaydigan modelga jamlash: terminologik mezonlar (konsept va ta'rif) bilan diskurs-madaniy mezonlar (kontekst va ssenariy)ni birlashtirish. Tadqiqot savollari shunday: mamlakatshunoslik birliklarini termin sifatida belgilash uchun minimal shartlar qaysilar? Ingliz va o'zbek tizimlarida ekvivalentlikni tekshirishning eng ishonchli mezoni nima? Terminlarni o'qitish (landeskunde/country studies)da lingvistik tahlil qanday didaktik natijaga aylanadi?

Material va metodlar. Ish tajriba-sinovga emas, nazariy manbalarni tartibli tahlil qilish va ularni metodik modelga keltirishga tayangan. Terminologik bazani belgilashda ikki normativ manba asosiy rol o'ynadi: ISO 704 terminologik ishning prinsiplari va usullarini, ayniqsa konsept va ta'rifning markaziyiligini bayon qiladi; ISO 1087 esa terminologiya ishida ishlatiladigan tayanch tushunchalarni bir xilda ishlatish uchun lug'aviy standart beradi. Terminologiyani “kommunikativ muhit”da ko'radigan nazariy yo'nalish sifatida Cabréning ishlari tanlandi, chunki mamlakatshunoslik birliklari ko'pincha turli diskurslarda turlicha ishlaydi va buni faqat “quruq ta'rif” bilan ushlab turish qiyin.

Mahalliy qiyosiy baza sifatida o'zbek va ingliz mamlakatshunoslik terminlarining leksik-semantik hamda lingvomadaniy qiyosiga bag'ishlangan Tairova maqolalari olindi; ular mavzu doirasida “nima mamlakatshunoslik termini bo'la oladi?” degan savolga amaliy misollar orqali javob beradi. Didaktik kontekst uchun mamlakatshunoslik (Landeskunde) bo'yicha o'quv-uslubiy qo'llanma ham jalb qilindi; bu turdagi manbalar terminlarni ta'limda qanday tizimlash mumkinligini ko'rsatadi. Interkultural kompetensiya bo'yicha nazariy fon sifatida Kramsch va Byramning asosiy g'oyalari (madaniy bilimni kommunikativ vazifaga bog'lash) ishlatildi.

Tahlil protsedurasi uch bosqichda amalga oshirildi: (1) terminologik bosqich — birliklarni konsept tizimida joylashtirish va ta'rif mezonlarini aniqlash; (2) ekvivalentlik bosqichi — ingliz va o'zbek birliklari o'rtasida nominativ, freym va pragmatik moslikni alohida tekshirish; (3) didaktik bosqich — tanlangan terminlar ta'limiy vaziyatda qanday kompetensiya (madaniy tushunish, diskursni to'g'ri talqin qilish, tarjimada adekvat qaror)ni qo'llab-quvvatlashini baholash.

Natijalar. Nazariy tahlil mamlakatshunoslik terminlarini o'rganishda oltila tayanch prinsipni ajratishga olib keldi.

Birinchi prinsip: konsept markaziy bo'lishi shart. ISO 704 terminologik ishni obyektlar kuzatilishi, ularning asosida konseptlar ajratilishi, so'ng konsept ta'riflanib, belgilovchi nom (termin) berilishi orqali tushuntiradi. Mamlakatshunoslikda bu ayniqsa muhim: "Parlament", "Senat", "County", "Mahalla" kabi birliklar faqat nom emas, institutsional konsept. Agar konsept tizimi qurilmasa, ta'riflar aralashib ketadi va ekvivalentlik yuzaki bo'lib qoladi.

Ikkinchi prinsip: metatil bir xilda ishlatilmasa, qiyosiy natija ishonchsiz bo'ladi. ISO 1087:2019 terminologiya ishining tayanch atamalarini bir standartga soladi; bu mamlakatshunoslik tadqiqotida "termin", "ta'rif", "belgilovchi nom", "konsept" tushunchalarini chalkashtirmaslikka xizmat qiladi.

Uchinchi prinsip: nominatsiya va variantlilik alohida obyekt. Mamlakatshunoslik birliklarida ko'p holatda bir konsept bir necha nom bilan yuradi (tarixiy nom, zamonaviy nom, qisqartma, norasmiy variant). Cabré terminologiyani kommunikativ soha bilan bog'lab ko'rishi aynan shuni ilmiy tushuntiradi: terminlar muayyan diskurs jamoasida ishlaydi, shu jamoa ehtiyoji variantlarni paydo qiladi va me'yorlashtiradi. Natija sifatida mamlakatshunoslik terminlarini o'rganishda variantlarni "xato" deb emas, "diskurs signali" deb ko'rish kerak: qaysi variant qayerda ishlatiladi — mana shu savol lingvistik jihatdan yuk ko'taradi.

To'rtinchi prinsip: ekvivalentlik uch mezon bilan tekshiriladi. Mahalliy qiyosiy ishlarda mamlakatshunoslik terminlari madaniy-tarixiy muhit bilan uzviy bo'lgani sabab ekvivalentlik ko'pincha darajalanishi ko'rsatiladi. Shundan kelib chiqib, "mos"likni kamida uch qadamda tekshirish kerak: nominativ moslik (nimani bildiradi), freym moslik (qaysi institut/ssenariyda ishlaydi), pragmatik moslik (qaysi registr va kommunikativ vazifada qo'llanadi). Bu triada "so'zma-so'z moslik" tuzog'idan chiqaradi.

Beshinchi prinsip: realia bilan chegarani aniqlash kerak. Mamlakatshunoslik maydonida ko'p birliklar realia sifatida yashaydi: ular "tushuncha"dan ko'ra "madaniyatga xos obyekt/amal"ga yaqin turadi. Realia tarjimasi bo'yicha maqolada realia madaniy xususiyatlar tufayli tarjimada qiyinchilik tug'dirishi, yechimlar kontekstga bog'liqligi qayd etiladi; bu mamlakatshunoslik terminografiyasi uchun ham to'g'ridan-to'g'ri relevant. Natija: tadqiqotda

har birlik “termin”mi yoki “realia”mi (yoki aralash) degan belgi bilan yuritilsa, ekvivalent tanlash ham aniqroq bo‘ladi.

Oltinchi prinsip: didaktik komponent termin tadqiqotining ajralmas qismi. Kramsch madaniy kontekstni til ta’limining markaziy maqsadi sifatida ko‘rishi, Byram esa interkultural kommunikativ kompetensiyani o‘qitish va baholashni tizimlashga urinishi mamlakatshunoslik terminlari “fon ma’lumot” emas, kommunikativ vazifa resursi ekanini ko‘rsatadi. Landeskunde bo‘yicha o‘quv-uslubiy qo‘llanma esa bu resursni dars materialiga qanday joylashtirish mumkinligini amaliy ko‘rsatadi.

Muhokama. Yuqoridagi prinsiplar mamlakatshunoslik terminlarini o‘rganishdagi eng ko‘p uchraydigan uchta muvaffaqiyatsizlikni (failure mode) oldindan ko‘rsatadi.

Birinchi muvaffaqiyatsizlik — termini “nom” bilan tenglashtirish. Natijada tadqiqot “tarjima ro‘yxati”ga aylanadi. ISO 704’da konsept va ta’rif markaziy deb qo‘yilgani, aslida, shu xatoni cheklash uchun: nomni emas, konseptni boshqarasiz. Mamlakatshunoslikda bu ayniqsa kerak, chunki bir xil shakldagi nomlar turli davlatlarda turli institutsional mazmunga ega bo‘lishi mumkin.

Ikkinchi muvaffaqiyatsizlik — madaniy yuklamani “dalilsiz umumlashtirish”ga aylantirish. “Milliy mentalitet aks etadi” degan gap ilmiy bo‘lishi uchun u kamida ssenariy (freym) bilan ochilishi kerak: termin qaysi ijtimoiy amaliyotga ulanadi, qaysi nutqiy vaziyatda ishlaydi, qaysi qiymatni markazga chiqaradi. Tairova ishlari mamlakatshunoslik terminlari milliy tarix va siyosiy tuzum bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi; bu bog‘liqlikni “freym tahlili” orqali kuchaytirish mumkin.

Uchinchi muvaffaqiyatsizlik — didaktik maqsadsiz tahlil. Agar termin tadqiqoti o‘qitish (yoki tarjima) ssenariylariga ulanmasa, u amaliy qiymatini yo‘qotadi. Kramsch va Byram yondashuvlari shuni eslatadi: madaniy mazmun kommunikativ vaziyatda ishlatilgandagina real kompetensiyaga aylanadi.

Bu uch muammoni bitta minimal protokol bilan yengillashtirish mumkin: (1) konsept tizimini tuzing, (2) ta’rifni normativ mezon bilan yozing, (3) ekvivalentlikni triada bilan tekshiring, (4) realia bo‘lsa strategiyani oldindan belgilang, (5) didaktik foydalanish holatini (qaysi dars turi, qaysi matn, qaysi vazifa) ko‘rsating. ISO 704 va ISO 1087 bu protokolning “terminologik yadro”sini beradi; mahalliy qiyosiy ishlar va landeskunde qo‘llanmalari esa uni predmet maydoniga moslaydi.

Xulosa. Mamlakatshunoslik terminlarini o‘rganishning nazariy-lingvistik asoslari konsept va ta’rif markazida quriladigan terminologik yondashuv, diskurs-madaniy talqin va didaktik integratsiyaning birlashtirilishi bilan mustahkamlanadi. ISO 704 obyekt–konsept–ta’rif–belgilovchi nom zanjiri orqali terminologik ishning metodik skeletini beradi; ISO 1087 esa ilmiy metatilni standartlashtiradi. Mahalliy qiyosiy tadqiqotlar mamlakatshunoslik birliklari

ekvivalentligi ko‘pincha darajalanishini ko‘rsatib, freym va pragmatika mezonlarini majburiy qiladi. Realia tarjimasi haqidagi yondashuvlar esa termin bilan madaniy realiyani aralash-tirmaslik, zarur bo‘lsa izoh, transliteratsiya yoki funksional analog kabi yechimlarni kontekstga bog‘lab tanlashni talab qiladi. Didaktik qatlamda esa Kramsch va Byram chizgan interkultural kompetensiya yo‘nalishi mamlakatshunoslik terminlari tadqiqotini kommunikativ vazifa bilan bog‘lab, uni “ro‘yxat”dan “kompetensiya resursi”ga aylantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar (raqam bilan).

1. ISO 704:2022. Terminology work — Principles and methods.
2. ISO 1087:2019. Terminology work and terminology science — Vocabulary.
3. Cabré, M. Teresa. Terminology: Theory, methods and applications (John Benjamins).
4. Tairova M. A. O‘zbek va ingliz tillaridagi mamlakatshunoslik terminlarining leksik-semantik va lingvomadaniy qiyosi (maqola sahifasi / PDF).